

ЛЯОНТ БІЛЬДЗЮКЕВІЧ

Ляонт (Лявон) Леанідавіч Більдзюкевіч нарадзіўся 6 студзеня (па старым стылі) 1895 г. у мястэчку Івянец колішняга Мінскага павета ў сям'і чыноўніка Леаніда Віктаравіча Більдзюкевіча. Беларускі шляхецкі род Більдзюкевічаў, які вядзе сваё паходжанне ад віленскага вайта Томаса Більдзюка (першая палова XVII ст.), даў свету нямала вядомых асоб, сярод якіх палітыкі, мастакі, навукоўцы, педагогі.

Выключная ўвага ў сям'і Леаніда Віктаравіча і Марыі Іванаў-

ны Більдзюкевічаў надавалася адукацыі. Ляонт вучыўся ў Івянецкай пачатковай школе, потым намаганнямі бабулі быў уладкаваны ў Мінскую мужчынскую гімназію, дзе праходзіў навучанне за казённы кошт. Пачынаючы з чацвёртага класа, каб здымаць пакой у раёне мінскай Старажоўкі, вымушаны быў падпрацоўваць і даваць прыватныя ўрокі.

У гімназіі Ляонт вывучаў філасофскую прапедэўтыку, юрыспрудэнцыю, матэматыку, фізіку, геаграфію, матэматычную геаграфію, гісторыю, славеснасць, а таксама шэраг моў: рускую, царкоўнаславянскую, лацінскую, нямецкую і французскую [9, арк. 7 адв.]. На выпускных экзаменах у гімназіі малады чалавек паказаў нядрэнныя веды: для таго, каб атрымаць сярэбраны медаль, яму не хапіла толькі адной выдатнай адзнакі.

Пасля заканчэння гімназіі ў 1913 г. Ляонт чатыры гады вучыўся на фізічна-матэматычным факультэце Кіеўскага Імператарскага ўніверсітэта Святога Уладзіміра па разрадзе матэматычных навук, дзе «напісаў дыплёмнае баданьне аднаго з пытанняў тэарэтычнай механікі, якое прызнана “весьма удовлетворительным”, пачаў трымаць дзяржаўныя іспыты у фізіка-матэматычнай дзяржаўнай камісіі...» [13, арк. 49]. Частку з іх Л. Більдзюкевіч здаў, аднак у 1917 г. вымушаны быў пакінуць універсітэт і перайсці на педагагічную працу, каб хоць неяк забяспечыць сваё пражыццё. Настаўнічаў у змешанай гімназіі на Кацярынаслаўшчыне, потым у Кіеве – у дзіцячым прытулку, у прафесійнай школе друкарскай справы і ў школе для дарослых [13, арк. 49].

Ляонт Леанідавіч актыўна наведваў лекцыі па педагагічных дысцыплінах і ўлетку 1918 г. скончыў аднагадовыя педагагічныя курсы Кіеўскай вучэбнай акругі для падрыхтоўкі настаўнікаў сярэдніх школ па аддзяленні матэматыкі, а таксама курсы па эканоміцы Кіеўскага камерцыйнага інстытута (1919 г.).

Жывучы ва Украіне, ён не забываў пра свае карані і цягнуўся да беларускай культуры: у 1917–1918 гг. Ляонт уваходзіў у склад кіеўскага беларускага культурна-асветнага таварыства «Зорка», сябрамі якога ў розны час былі Л. Леўшчанка, Л. Галькевіч, Я. і М. Хлябцэвічы, Я. Фарботка і інш. «Зорка» займалася культурна-асветніцкай і літаратурна-выдавецкай дзейнасцю, прапа-

гандавала ідэі нацыянальнага руху ў асяродку беларусаў-вайскоўцаў мясцовага гарнізона і Паўднёва-Заходняга фронту, праводзіла працу са студэнтамі-суайчыннікамі і аказвала ім матэрыяльную дапамогу.

У чэрвені 1919 г. Л. Більдзюкевіч быў запрошаны ў Мінскую школу сляпых у якасці настаўніка-выхавальніка, а з кастрычніка 1919 г. выкладаў геаграфію ў Мінскай беларускай гімназіі.

У час польска-савецкай вайны 1919–1920 гг. Ляонт разам з Янкам Купалам, А. Прушынскім, У. Ігнатоўскім, А. Аўсянікам, Я. Фарботкам, К. Цярэшчанкам, А. Смолічам, М. Кудзелькам і інш. увайшоў у склад Часовага беларускага нацыянальнага камітэта, які ставіў за мэту згуртаванне і каардынацыю дзейнасці ўсіх беларускіх нацыянальных арганізацый для «падняцця нацыянальнага самапачуцця, духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народа, а таксама абароны нацыянальных, культурных і рэлігійных яго інтарэсаў».

Ляонт Більдзюкевіч добра разумеў дзяржаўную важнасць пераводу навучання ў адукацыйных установах на беларускую мову і неабходнасць выпрацоўкі для гэтага нацыянальнай тэрміналогіі па розных галінах навукі, тэхнікі, культуры. Ён удзельнічаў у працы Беларускай школьнай рады Міншчыны, быў адным з пачынальнікаў беларускага тэарэтычнага тэрміназнаўства і сам займаўся тэрміналагічнай працай: Ляонт Більдзюкевіч уваходзіў у кола найбольш актыўных сяброў камісіі пры Мінскім педагагічным інстытуце па распрацоўцы матэматычнай тэрміналогіі.

У 1920 г. Л. Більдзюкевіч апублікаваў падрыхтаваную пад эгідай матэматычнай камісіі «Праграму сыстэматычнага курсу арытмэтыкі і тэрміналогію», якая была прызначана «даць асновы для вытварэння праграмы сыстэматычнага курсу арытмэтыкі і тэрміналогіі для беларускай сярэдняй школы» і стала адной з першых спроб стварэння тэарэтычна-аглядавага даследавання ў айчынным тэрміназнаўстве [14, с. 2]. Па інфармацыі беларускага гісторыка У. Ляхоўскага, гэтая праца была выканана сумесна з А. Данілевічам і К. Гадыцкім-Цвіркам пад агульным кіраўніцтвам В. Іваноўскага [1]. У праграму ўваходзілі 9 асноўных частак: «Складаньне», «Адыманьне», «Множаньне», «Дзяленьне»,

«Іменныя (мерныя) лікі», «Падзельнасць лікаў», «Звычайныя дробы (дробезі)», «Дзесятковыя (дзесяцёрныя) дробы», «Адносіны (стасункі)». Сістэма тэрмінаў, выкарыстаная аўтарам у гэтых раздзелах, была вытрымана ў адпаведнасці з рэкамендацыямі матэматычнай камісіі Беларускага педагагічнага інстытута.

У артыкуле «Асновы беларускае матэматычнае тэрміналогіі» Л. Більдзюкевіч прапанаваў тэрміны для намінацыі і дэфініцыі «асноўных матэматычных разуменьняў» (каля 470 тэрмінаадзінак для абазначэння паняццяў элементарнай матэматыкі) і зрабіў аналіз некаторых з іх: «Арытмэтыка ў звычайным разуменьні гэтага слова больш за ўсё мае дачыненне з *іменнымі* або *мернымі* лікамі. Гэтыя лікі лепш называць мернымі, бо яны ёсць рэзультат *вымеру* (або мераньня памеру) вялічын, пры чым атрымываюцца розныя *значэнні* або *вартасці* вялічыні» [5, с. 24].

У шэрагу выпадкаў выбар найбольш прымальных, на думку аўтара, лексем з некалькіх тоесных адбываўся суб'ектыўна, без належнага навуковага тлумачэння: «Даецца, што лепш ужываць тэрмін *дроб*, чым тэрмін *дробязь*» [5, с. 24]. Разам з тым многія тэрміны, выкарыстаныя ў артыкуле, утвораны па законах беларускай мовы і падаюцца дастаткова ўдалымі: *аднасклад*, *адымнік*, *дзельнік*, *дроб дзесятковы*, *злучэнне*, *зменшанік*, *падзельнасць*, *прамер*, *шчыльнасць* і інш.

У цэлым канцэпцыя Л. Більдзюкевіча грунтуецца на тым палажэнні, што «асноўныя матэматычныя разуменьні знаходзяцца ў народнай мове і толькі трэба пастарацца іх адтуль узяць; што ж датычыцца больш складаных матэматычных разуменьняў, то тэрміны для іх павінны быць створаны на аснове народнай мовы і толькі ў крайнім выпадку можна карыстацца клясычнымі або чужаземнымі» [5, с. 23]. Такі метадалагічны падыход у асобных пазнейшых працах атрымаў характарыстыку «заганнага», але, як нам падаецца, на той час зрабіў станоўчы ўплыў на ўвесь працэс выпрацоўкі нацыянальнай тэрміналогіі.

У лютым 1921 г. пры навукова-літаратурным аддзеле Народнага камісарыята адукацыі была арганізавана Навукова-тэрміналагічная камісія ў складзе трох секцый: гуманітарнай, прыродазнаўчай і матэматычнай. Да працы ў камісіі былі прыцягну-

ты спецыялісты па розных галінах навукі, якія добра валодалі беларускай мовай, – філолагі, пісьменнікі Янка Купала, Я. Лёсік, М. Байкоў, У. Чаржынскі, фотамастак Л. Дашкевіч, географ М. Азбукін, матэматыкі К. Гадыцкі-Цвірка, Л. Більдзюкевіч, А. Круталевіч, хімік Ч. Родзевіч, біёлагі В. Міхальскі, І. Каранеўскі, інжынер Ф. Бурак. Пазней актыўны ўдзел у працы камісіі прынялі філолагі Якуб Колас, Я. Дыла, М. Пятуховіч, С. Плаўнік, юрыст М. Гуткоўскі і інш. Як адзначаў С. Запрудскі, «сярод членаў камісіі на момант яе стварэння найбольш падрыхтаванымі да ўкладання навуковай тэрміналогіі былі, відаць, матэматыкі Л. Більдзюкевіч і А. Круталевіч» [1].

Агульным вынікам працы матэматычнай секцыі Навукова-тэрміналагічнай камісіі і прыродазнаўчага аддзела Інбелкультстаў першы выпуск БНТ «Элементарная матэматыка (Арытмэтыка. Альгебра. Геомэтрыя. Трыганомэтрыя. Асновы Аналітычнай Геомэтрыі і Вышэйшага Аналізу)», складзены ў асноўным з тэрмінаў, папярэдне надрукаваных у некалькіх выпусках «Вестника Наркомпроса». Тэрміналогію арытмэтыкі апрацавалі Л. Більдзюкевіч і Ф. Бурак, тэрміны па алгебры, аналітычнай геаметрыі і вышэйшым аналізе – А. Круталевіч, геаметрычную і трыганомэтрычную тэрміналогію падрыхтаваў Ф. Бурак. Першапачаткова аўтары прапанавалі больш за 2 тысячы тэрмінаў, 1200 з якіх былі прыняты пасля абмеркаванняў на секцыі і на агульным сходзе. У выніку тэхнічнай апрацоўкі ў слоўніку кадыфікавалася 901 лексема [2, с. 4].

У аснову матэматычнай тэрміналогіі пакладзены словы, існуючыя ў жывой народнай мове (*астаца, бок, велічыня, вышыня, вылічыць, даўжыня, дуга, кірунак, лік, прастора, скрутка, стажок, ступень* і інш.), паколькі «дзякуючы абстрактнасці матэматычных разуменьняў, такіх чыстых тэрмінаў народная мова мае надта мала» [2, с. 3]. У сувязі з гэтым даводзілася ўтвараць неалагізмы або запазычваць лексічныя адзінкі з іншых моў. «Нэалагізмы ўтвараліся выключна на аснове існуючых у жывой мове слоў, згодна з унутраным сэнсам данага тэрміну і з законамі беларускай мовы»: *аднімнік, акружына, ёмістасць, канцавосьсе, кругавыраз, пазем, прыпростакутная, разьвязак, расхіл, роў-*

належнабочнік, сярэдніца і інш. Калі ў народнай мове адсутнічалі адпаведныя словы або ўтвораныя неалагізмы былі занадта штучныя ці «даныя тэрміны прынялі ўжо інтэрнацыянальную ахварбоўку», аўтары выкарыстоўвалі запазычаныя найменні: *гіпэрболя, гоматэтыя, дыферэнцыял, модуль, інтэграл, інтэрполяцыя, трапэз, факторыял* і г. д. [2, с. 3–4].

Такім чынам, выданне было арыентавана на рэсурсы беларускай мовы, аднак у асобных выпадках («як кампромiс пры асабліва спрэчных тэрмінах») прапаноўваліся дзве тэрмінаадзінкі – інтэрнацыяналізм і наватвор: *аксіома, пэўнік; дырэктрысы, кіраўніцы; дыскрымінант, адрозьнік; сымэтрыя, суразмернасць; сэктор, вырэзак; цэнтр, асяродак; сымболь, знак; ромб, сукосьнік; квадрант, чвэртка* і інш.

У трэцім выпуску БНТ «Беларускай навуковай тэрміналёгіі» Л. Більдзюкевіч на аснове тых жа прынцыпаў апрацаваў беларускія касмаграфічныя тэрміны і найменні нябесных цел [3].

У 1920-я гады Ляонт Леанідавіч пераклаў на беларускую мову некалькі зборнікаў арыфметычных задач (дапаможнікі М. Шапашнікава, М. Вальцава – 1921 г., а таксама двухтомнік С. Валасковіча – 1922 г.), неаднаразова выступаў у часопісе «Вестник Наркомпроса» з рэцэнзіямі на падручнікі. Прыярытэтную ўвагу ва ўсіх гэтых публікацыях ён надаваў моўнаму афармленню спецыяльнай лексікі.

Сямейнае жыццё Ляонта Леанідавіча складвалася ўдала. У Мінску ён у 27-гадовым узросце ажаніўся з Марыяй Людвікаўнай Раманоўскай. Пасля вяселля маладыя людзі вырашылі аб'яднаць свае прозвішчы: Більдзюкевіч-Раманоўскія. Аднак пазней пакінулі толькі першую частку, паколькі падвойныя прозвішчы лічыліся «дваранскімі», а гэта ў таталітарным грамадстве было небяспечна [7].

Праз год сям'я пераехала ў Бабруйск, дзе Ляонт уладкаваўся працаваць у педтэхнікум, а яшчэ пазней – у Рагачоў. Там Більдзюкевічы знялі дом з нявялікім садам, трымалі гаспадарку, а Ляонт Леанідавіч з 1926 г. выкладаў у Рагачоўскім педтэхнікуме.

Разам з НЭПам прайшоў і адносны матэрыяльны дабрабыт: заробленых грошай на жыццё сям'і з дзецьмі катастрафічна не

хапала, таму Л. Більдзюкевіч пакінуў жонку і дзяцей у Рагачове, а сам у 1930 г. пераехаў у Мінск, дзе быў прыняты па конкурсе выкладчыкам у Інстытут торфу (пасля рэарганізацыі – Беларускі політэхнічны інстытут). Адначасова вёў заняткі ў Беларускім дзяржаўным універсітэце і педвучылішчы.

У 1932 г. сям'я Більдзюкевіча пераехала ў Мінск, дзе пасялілася ў сваім доме па вуліцы Сляпянскай. Каб хоць неяк забяспечыць жонку і дзяцей, Ляонт быў вымушаны працаваць па 12–14 гадзін у суткі.

Нястачнае, але больш-менш спакойнае жыццё Більдзюкевічаў закончылася 20 чэрвеня 1938 г., калі Ляонт Леанідавіч, бацька чацвярых дзяцей, быў арыштаваны НКУС БССР па сфабрыкаванай справе «Саюза вызвалення Беларусі». Па афіцыйнай версіі «У 1926 годзе на тэрыторыі БССР нацыяналісты стварылі антысавецкую паўстанцкую арганізацыю з цэнтрам у Мінску, ...якая атрымала найменне *Саюз вызвалення Беларусі* (СВБ). Яна мела філіялы ў Віцебску, Полацку і іншых гарадах Беларускай ССР... Агентурнай распрацоўкай і следствам па справе *Саюза вызвалення Беларусі* выяўлена, што праграма гэтага варожага падполля была накіравана на ліквідацыю заваёў Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі і аднаўлення ў рэспубліцы ўлады памешчыкаў і капіталістаў» [4, с. 14].

Па гэтай жа справе, акрамя Л. Більдзюкевіча, з 1930 г. па 1952 г. праходзілі вядомыя беларускія навукоўцы і грамадскія дзеячы М. Азбукін, А. Бабарэка, М. Байкоў, А. Баліцкі, П. Бузук, І. Бялькевіч, М. і Г. Гарэцкія, У. Дубоўка, У. Ігнатоўскі, М. Каспяровіч, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, А. Смоліч, Б. Эпімах-Шыпіла і інш., многія з іх былі рэпрэсаваныя.

Ляонт Леанідавіч год знаходзіўся пад следствам у мінскай турме, а 15 жніўня 1939 г. асобай нарадай пры НКУС быў асуджаны па 58 артыкуле за «антысавецкую агітацыю» як «удзельнік контррэвалюцыйнай нацыяналістычнай арганізацыі» на 5 гадоў выпраўленча-працоўных лагераў у Магадане [12, с. 187].

Адзіны ліст Л. Більдзюкевіча, які атрымала ў гэты перыяд жонка Марыя Людвікаўна, прасякнуты клопатам пра сям'ю і надзеяй на перагляд справы (на мове арыгіналу):

«Гор. Владивосток, 7/XI 39 г.

Дорогая моя женка!

Я прибыл сюда 5/XI, здоров, самочувствие хорошее. В ближайшие дни буду направлен в бухту Ногаево в гор. Магадан, а оттуда в Колымский край.

Как твоё здоровье и здоровье детей? Как идет их учеба?

Получила ли ты облигации по моей доверенности тебе от 19/IV 39 г., мою зарплату по двум доверенностям от 29/VII 39 г., радиоприемник, фотоаппарат и квитанцию сберкассы на облигации по доверенности от 13/IX 39 г.?

Если тебе не будет затруднительно, то наведи письменно справки, получены ли адресатами мои заявления, посланные мною из Минской и Борисовской тюрьмы, а именно: 1) два заявления Военному Прокурору № 452 (гор. Минск) от 25/VI 39 г. и 5/IX 39 г. о возвращении патефона с двумя альбомами и пластинок к нему, одно заявление Главному Прокурору Р.И.К.А. в гор. Москву от 12/X 39 г. с той же просьбой, посланное мною из Борисовской тюрьмы, 2) два заявления Верховному Прокурору С.С.С.Р. (гор. Москва) от 17/VIII 39 г. с просьбой о пересмотре моего дела.

Дорогая моя! Напиши, как тебе живется, передай мой привет детям и мою просьбу, чтобы они хорошо учились (в частности, чтобы они учились, если возможно, музыке), передай мой привет твоей матери, другим твоим родным и моей сестре.

Любящий вас Леонт Леонидович Бильдзюкевич» [8].

Па інфармацыі Міністэрства ўнутраных спраў СССР Л. Більдзюкевіч памёр 18 жніўня 1942 г. Дакладная прычына смерці застаецца невядомай. Праз чатырнаццаць гадоў у жніўні 1956 г. ён быў пасмяротна рэабілітаваны трыбуналам Беларускай вайсковай акругі [8].

Л і т а р а т у р а

1. ARCHE [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arche.by/by/27/science/2553/>. – Дата доступа: 27.07.2014.

2. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск : Інбелкульт, 1922. – Вып. I : Элементарная матэматыка (Арытмэтыка. Альгебра. Геомэтрыя. Трыгономэтрыя. Асновы аналітычнай Геомэтрыі і Вышэйшага Аналізу). – 50 с.

3. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск : Інбелкульт, 1923. – Вып. 3 : Гэаграфічныя і

космографічныя тэрміны і назовы нябесных цел. – 89 с.

4. Белорусские буржуазные националисты : учебный материал / сост. В. М. Бойченко и П. П. Ерёмин. – М. : Редакционно-издательский отдел Высшей школы КГБ при Совете Министров СССР, 1957. – 53 с.

5. Більдзюкевіч, Л. Асновы беларускае матэматычнае тэрміналогіі / Л. Більдзюкевіч // Школа и культура Советской Белоруссии : Беларускі аддзел. – 1921. – № 1–2. – С. 23–27.

6. Більдзюкевіч, Л. Новыя беларускія выданні / Л. Більдзюкевіч // Вестник Народного Комиссариата Просвещения : Беларускі аддзел. – 1922. – № 7–8 (вып. 9–10). – С. 32–35 ; Більдзюкевіч, Л. Новыя беларускія падручнікі / Л. Більдзюкевіч // Вестник Народного Комиссариата Просвещения : Беларускі аддзел. – 1922. – № 9–10 (вып. 11–12). – С. 23–25.

7. Генеалогический форум ВГД [Электронный ресурс]. – Рэжым доступу: http://forum.vgd.ru/1001/40460/0.htm?a=stdforum_view&o=. – Дата доступу: 04.11.2016.

8. Генеалогический форум ВГД [Электронный ресурс]. – Рэжым доступу: http://forum.vgd.ru/1001/40460/10.htm?a=stdforum_view&o=. – Дата доступу: 27.07.2014.

9. Дзяржаўны архіў г. Кіева. – Ф. 16. – Воп. 464. – Спр. 874.

10. Ляхоўскі, У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў: чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. – 1939 г. / У. Ляхоўскі. – Беласток – Вільня : Беларускае гістарычнае таварыства : Інстытут беларусістыкі, 2012. – 483 с.

11. Ляхоўскі, У. Імёны вядомыя і невядомыя... / У. Ляхоўскі // Знакамітыя мінчане XIX–XX стст. : матэр. [чацвёртай] Беларуска-Польскай навуковай канферэнцыі, Мінск, 17 лістапада 2007 г. / Польскі Інстытут у Мінску ; рэдкал.: А. Ф. Вялікі і Э. Ю. Бінніцкі (наук. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Выд. В. Хурсік, 2007. – С. 137–157.

12. Маракоў, Л. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі (1794–1991) : энцыклапедычны даведнік : у 3 т. – Мінск, 2004. – Т. 3, кн. 1: Абакановіч – Кучынская. – 534 с.

13. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НД РБ). – Ф. 221. – Воп. 2. – Спр. 16 а.

14. Праграма сыстэматычнага курсу арытметыкі і тэрміналогія / апрацаваў Леонт Більдзюкевіч. – Менск : Друкарня Я. Грынблята, 1920. – 15 с.

А Н Т О Н К А Р З О Н

У любой галіне чалавечай дзейнасці ёсць асобы, якія зрабілі больш, чым ведаюць пра іх. Адна з такіх асоб – Антон Сямёнавіч Карзон, беларускі мовазнавец, педагог, арганізатар навукі.

Звестак пра яго жыццё і дзейнасць няма ні ва ўнікальным біябібліяграфічным даведніку М. Булахава «Востоочнославянские языковеды» (1976–1978 гг.), ні ў працы І. Германовіча «Беларускія мовазнаўцы» (2006–2008 гг.), ні ў галіновай энцыклапедыі «Беларуская мова» (1994 г.), ні нават у «Беларускай энцыклапедыі» ў 18 т. (1996–2004 гг.). Разам з тым якраз на плячах гэтага чалавека ляжала адказнасць за стварэнне першых пасляваенных падручнікаў для школьнікаў і па арганізацыі выкладання лінгвістычных дысцыплін у Мінскім дзяржаўным педагогічным інстытуце. Менавіта ў гэтай навучальнай установе пасля вызвалення